

Dr. Elvira SULTREKOVA TL3040 Çağdaş Hakas Edebiyatı
Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara,
2020

Хакас литературасының төреені, тилеені паза өзізі

Хакас литературасының чолы чибіргінчі чүс чылның чибіргі чылларынаң пасталча.

20-30 чыллар эждХакасияның тархынына наа пілістер, сағыстар тарапчатхан тус чілі кіргеннер. Пу тустаң сығара письменнай хакас национальной литератураның төриріне оңдай пол килген.

Иди 1924 чылда 25 апрельде хакас пічиин пүдірерденер чарадығ алынған. Хакас уездінде алфавит пүдірчең өнетін комиссия, орыс пічине төстене, хакас алфавиді пүдірген. Аның соонаң хакас учебниктер тимнирі пасталған.

1926 чылда Москвада хакас тілінең пастағы үс учебник чарых көрген. Ол учебниктер хоостыра пос тілінең үгренгені, 1927 чылда «Хызыл аал» газета сығып пастааны, театр төстелгені, книга сығарчаң издательство азылғаны хакас хоос литератураа пастағы хаалағлар идерге улуғ туза полған. Түрчениң не аразында хакас чоны, пос тілінең пічік пүдіріп, хоос литература чайаап пастаан. «Хызыл аал» газетада удаа хакас кибелісчілернің кибеліс-сарыннары чарыхха сыхчаңнар, хайзылары соонаң «Совет үлгүзіне 10 чыл» чыындаа чыыл парғаннар. Пу чыындыда ідөк хакас литературасының пастағы произведениезі А.Спириннің «Хызыл партизан» кибелізі сыххан.

Наа төреен хакас литературасының поэзияның пасчаң хоос кибірлері чох полған.

Ол туста литератураның сарыхтары, чонның паспин пүткен чайаачызына төстеніп, пүткеннер. Хакас литературасы Сибирьдегі пасха чоннар литератураларынаң хада фольклор кибірліг литератураа саналча. Пастағы хоос тоғыстар, чонның пазылбин пүткен чайаачызына, аның поэтиказына төстене, пүткеннер. Пастағы авторлар кибелістерні чон тахпағына, ырларына төй

пүдирченнер. Аннаңар даа пастағы авторлар оларны *ырлар* алай ба *сарыннар* тіп адачаңнар. Көзідімге, В. Кобяков кибелістерінің пірсін «Чазыдаңар ыр» тіп адап салған, М. Аршанов – «Пастухтың ыры», «Хыс паланың ыры», ан.п. Сыннаң даа, оларның пүдізін паза хоос сариларын көрзе, олар тахпахха төбйлер паза піреелері алынча кізінің адынаң пазыл парғаннар. Кибелістер аллитерациянаң, параллелизмнең, чон тіліндегі эпитеттернең, тиңнестіріглернең алғым тузаланчаңнар. Че, кибелістернің тематиказы, тахпахтарнинаң тиңнестірзе, тың алғып парған. Ол наа чуртастың аймах-пасха сариларына теелчең.

Пастағы чыынды 1928 чылда Москвада сыххан. Ол А. М. Топановтың «Ыр пічии» полған. Аның соонаң аймах произведениелернің чыындылары чарых көргеннер. Иди хығырығчылар пос тілінең аймах кибелісчілернің хоос произведениелерінең танызып пастааннар. Хакас литературазын төстеен чайаачы устарның аразында піс адапчабыс мындағ ундулбас аттарны: В.А. Кобяков, М.С. Коков, П.Т. Штыгашев, А.М. Топанов, К.К. Самрин, М.А. Аршанов, ан. пас. Прай адалған чайаачылар хакас литературазына кибелісчілер чіли кіргеннер. Соонаң олар хакас литературазын пасха сарыхтарнаң пайытханнар: драма ойыннарынаң, чоохтарнаң, тайдырығнаң, ан.п. Ол пай пілістіг, таланттығ кізілер, чуртас кирексіністерін чахсы оңарып, чонны үгредіп, наа хоныхсар тартары улуғ пөгін полчатханын чахсы пілчеңнер. Оларның произведениелері пөзік паалағ алғаннар. Хакас писательлері чон тілінің пай оңдайларынаң тузаланып, наа хоныхты саблааннар: пазығ чох чуртас, наа хоныхты пиктирі, ирткен хоныхтың артхан-халған хомай сариларын чох идері.

Пастағы хакас писательлерінің творчествозында чонның чуртазы алғым чарыдылчаң, матырларның хылии, чуртастағы талазығлар сын, чонның сағызынаң, пілінізінең палғалыстыра хоосталчаңнар.

Олох туста хакас писательлері, орыс паза пасха даа харындас чоннарның иң чахсы произведениелерін хакас тіліне тілбестеп, чонның пілізін хосчаңнар, постарының хоос устарын тилітчеңнер. Пу чылларда хакас чоны пос тілінең А.Пушкиннің, М.Лермонтовтың кибелістерін, И.Крыловтың тайдырығларын, М.Горькийнің, А.Фадеевтің, М.Шолоховтың чоохтарын хығырған. Прай пу

тоғыстар, хакас литературасының хоос кибірлерін, тілін пайыдып, ағаа табырах өзерге чол асханнар.

Хакас литературасының XX чўс чылда ирткен чолы ўс улуг тусха чарылча. Пастағызы – 1920–1930 чыллар. Ол пос литературасының төстелген тузы. Проза паза поэзия произведениелерінің пастағы чыындылары чарыхха сыхханнар.

Ікінчі чардых – 1940–1960 чыллар. Хакас литературасының, азахха турып, тыыпчатханы. Пу туста литератураа наа жанрлар кирилгеннер, килкім чидіглер таныхталғаннар. Хакас литературасы, кибелістең, чоохтаң пасти, романға читіре хаалағ идібискен. Илбек Ада чаа тузындағы литература алынча көрілбөкче. Ол 1940 чыллардағы литература.

үзінчі чардых – 1970–1990 чыллар. Хакас литературасының халғанчы чыллардағы чидіглері аның прай саринаң өскенін, тыып турғанын таныхтапча. Аймах істезігчїлернїң наука тоғыстарында хакас литературасының ирткен чолы, аның чидіглері паза пөгілбеен сурығлары таныхталчалар.

XXI чўс чылдағы литература наа чардых пўдірче. Мында амғы тустағы писательлернїң чайаачылары көрілче.

Хакас литературасын тилїдерїне көп хозым иткен паза итчеткен чайаачы улустың чоохтарың өтіре хығырып, ситкіп ўзўріп, полған на сөстїң хоос оңдайың сизїнерге кирек. М. Е. Кильчичаков писательнїң алнындағы пөгїннернї орта таныхтап салған: «Историк чоохтапча нїме полғаның, писатель чоохтирға кирек нїме поларың. Аннаңар пўўнгї кўндегї писательге хайда-хайдар улуг пїлістїг кїзї поларға, өөнїнде чуртасты маңат пїлерге кирек». Писательлер – хоос сөс пастыра чон чуртазың, алынча кїзї чуртазың, прай, ибїре сағынып алып, хоостапчалар. Олар тустың иң не танығлығ сариларың чарыт салчалар. Оларның хоос сөзї тирең сағыстығ, ырах көрїстїг полча паза прай кїзїлерге теелчелер.

Хакас литературасы чонның хоос сөзїне төстенїп пўткен. Амғы даа туста писательлер, пос тїлїнїң пайың паза сїлиин көзїдїп, өбекелерїбїс чайап салған сөске айланчалар. їди олар чонның хыйғазың, сағызың көзїтчелер, кїзї хылиин,

чуртазын асчалар. Піс, хыгырыгычылар, оларның тогыстары пастыра сөстің күзін, сілиин көрчөбіс паза иптіг, чичен сөстернең тузаланып, поэзыбыстың чоогыбысты пайытчабыс.

Литература

1. Очерки истории хакасской советской литературы /Под ред. Т.Г.Тачеева. - Абакан: Хакасское отделение Красноярского книжного издательства, 1985. - 288 с.
2. История хакасской литературы. - Абакан: Хакасское книжное издательство, 2011. - 278 с.